

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЛАВРІЄНКО ТАМАРА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 82. 091:821.161.2+821.111(73)

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ В ТВОРАХ
Г. Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХVІІІ –
СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ:
ТИПОЛОГІЧНІ ВІДПОВІДНОСТІ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

ГРОМ'ЯК Роман Теодорович,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри теорії літератури та
порівняльного літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

ЛІМБОРСЬКИЙ Ігор Валентинович,

Черкаський східно-європейський
університет економіки та менеджменту,
завідувач кафедри теорії і практики
перекладу та компаративістики;

кандидат філологічних наук, доцент

ДЕВДЮК Іванна Василівна,

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри світової літератури.

Захист відбудеться 5 червня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий 4 травня 2009 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

М. Б. Лановик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Починаючи з останньої чверті ХХ століття, українське літературознавство у зв'язку з активізацією духовних процесів у суспільстві, радикальним переглядом поглядів, подоланням стереотипів розширює наукові обрії осмислення творчості багатьох письменників. Принципова необхідність духовного відродження сучасної людини, котра "губить нитку Аріадни, втрачає сенс життя", трансформує і роль у цьому процесі художньої літератури, літературознавчих досліджень.

Тривалий час в українському літературознавстві морально-етичний аспект творчості видатних письменників, що, безперечно, корелює з їхнім релігійно-філософським світовідчуттям, досліджувався однобоко, обстоюючи "згубний вплив релігійних забобонів на людину" (Н. І. Лозовська про твори А. Мердок) чи "отруєння та катування релігійним чадом" світогляду письменників (Є. Г. Вербицька про Г. Квітку-Основ'яненка). Утім, проблеми Бога та віри як історично достовірні проблеми доконче повинні розглядатися і в літературознавстві, оскільки вони осмислювалися і в мистецтві слова.

У сучасній літературній компаративістиці виділилась окрема галузь – вивчення літератури в системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності, у взаємопов'язаності та взаємодії з ними. Серед останніх важливе місце належить етиці та релігії. Та, як слушно зауважує Д. С. Наливайко, якщо перша складова компаративістики – вивчення міжлітературних зв'язків – загальноновизнана і загальноприйнята в науковій практиці різних країн, то друга перебуває все ще в дискретному стані¹. Тому доцільним видається розгляд проблеми взаємозв'язку етики та моралі, як об'єкту її вивчення, а також релігії, як її першооснови, з літературою та мистецтвом загалом.

Спроба окреслити типологічні відповідності в художньому трактуванні морально-етичних концептів у доробку письменників кінця XVIII – середини XIX століття зумовлена показовим превалюванням морально-етичної тематики в художній свідомості митців саме цього періоду, що, з одного боку, на думку І. Лімборського, було проявом недовіри до тих "логічно" побудованих теорій суспільного прогресу, які в країнах Західної Європи не принесли нічого, крім потрясінь, буржуазної революції і заперечення Бога. А, з другого, – лише етика, особливо в її релігійному вигляді, була, здавалося б, спроможною розв'язати існуючі суперечності в суспільстві і притлумити ті негативні начала, які перешкоджають гармонійному упорядкуванню життя².

Амальгамний тип художнього мислення Г. Квітки-Основ'яненка, істотне місце в якому відводиться сентименталізму, що, зважаючи на свою лабільну художню структуру, легко вступав у плідні контакти з іншими літературними явищами його доби (просвітницьким реалізмом, преромантизмом і романтизмом), є підґрунтям для порівняльно-типологічного аналізу доробку

¹ Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 9 -35.

² Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм / Ігор Валентинович Лімборський. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С. 267-268.

українського письменника зі спадщиною його сучасників у світовій літературі.

Зважаючи на “певний синкретизм стилів” в американській літературі кінця XVIII – першої третини XIX століття, де сентименталізм і романтизм поставали як ”романтичний гібрид класичного, орієнтального та готичного”³, особливу увагу зосереджуємо на окресленні морально-етичної проблематики в творчості Чарльза Брокдена Брауна, який творив у перехідну епоху (від просвітницького реалізму через проміжну стадію преромантизму до романтизму), а також Натаніеля Готорна, як його послідовника у розгортанні морально-етичного дискурсу епохи. Обидва митці в американському літературознавстві отримали звання письменників-моралістів (*moral painters*), оскільки стрижневою темою їхніх творів є вирішення моральних колізій, переосмислення загальноприйнятих норм і цінностей та ролі релігії в житті окремої людини.

Порівняльно-типологічний аналіз доробку названих письменників дає змогу конкретизувати наукові висновки про моральні та релігійні ідеї як глибинне підґрунтя світоглядної позиції Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та увиразнити художнє потрактування морально-етичних концептів у творах його американських сучасників.

Засадничою для нашого дослідження є теза І. Лімборського про “здатність літератури Просвітництва органічно поєднувати основи християнського вчення, *в тому числі і в пуританському його вигляді* (курсив наш – Т.Л.) (особливо тоді, коли йдеться не про радикальні його прояви), з основним комплексом просвітницьких ідей”⁴. Зокрема, це стосується української літератури, в якій на той час саме етичний бік християнського вчення визначав значною мірою характер розгортання, основу і складники художнього дискурсу. Показовою в цьому аспекті, на думку вченого, є творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

Наукова новизна роботи полягає у компаративному аспекті дослідження морально-етичної проблематики у творах Г. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця XVIII – середини XIX століття, зокрема в романах і новелах Ч. Б. Брауна та Н. Готорна. Увага зосереджується на з'ясуванні типологічних відповідностей та відмінностей у художньому потрактуванні морально-етичних концептів “гріх-кара-каяття” в творах українського та американських письменників на ідейно-тематичному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано як складову частину комплексної теми “Проблеми рецептивної поетики, наратології і трансляторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках”, яку розробляє кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (№ державної реєстрації 0105U000718). Тему дисертації затверджено

³ Brown H.R. *The Sentimental Novel in America. 1789-1860* / H.R. Brown. – Durham: Duke University Press, 1940. – P. 135.

⁴ Американські літературні студії в Україні / ред. кол.: Денисова Т.Н., Емори Еліот, Жулинський М.Г. – К. : 2004. – Вип.1. “Пуританська традиція в літературі США”. – С. 54-59.

на засіданні бюро Наукової Ради НАН України з проблеми “Класична спадщина та сучасна художня література” (протокол № 4 від 4 грудня 2008 р.).

Мета дисертаційної роботи: окреслити типологічні відповідності та відмінності в художньому потрактуванні окремих морально-етичних концептів у творах Г. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця XVIII – середини XIX століття.

Меті роботи підпорядковані такі конкретні **завдання:**

– узагальнити засадничі концепції осмислення морально-етичної проблематики в літературознавстві;

– конкретизувати з сучасних позицій умови та специфіку формування художньої свідомості Г. Квітки-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна;

– з'ясувати морально-психологічні виміри концептів “гріх-кара-каяття” у творах Г. Квітки-Основ'яненка та його американських сучасників;

– висвітлити та обґрунтувати явище моральної рефлексії як необхідної складової рецепції творів українського й американських письменників.

Об'єктом дослідження є різножанрові прозові твори **Г. Квітки-Основ'яненка** (“Дворянские выборы. Часть вторая, или Выборы справника” (1830), “Украинские дипломаты” (1830), “Шельменко – волостной писарь” (1831), Маруся” (1832), “Мертвецкий Великдень” (1834), “Конотопська відьма” (1837), “Козир-дівка” (1838), “Щира любов” (1839), “Божі діти” (1840), “Перекотиполо” (1840), “Шельменко-денщик” (1840), “Сердешна Оксана” (1841), “Добрий пан”, **Ч. Б. Брауна** (“Рапсодист” (1789), “Алкуїн” (1797), “Віланд, або преображення” (1798), “Ормонд, або таємний свідок” (1799), “Едгар Хантлі” (1799), “Артур Мервін” (1799-1800), Мемуари Карвіна” (1803), **Н. Готорна** (“Лагідний хлопчик” (1832), “Молодий праведник Браун” (1835), “Сивий заступник” (1835), “Недільний день вдома” (1837), “Ендікотт і червоний хрест” (1838), “Маскарад у генерала Гоу” (1838), “Багряна літера” (1850), “Дім на семи шпильях” (1851), “Роман про Блайтдейль” (1852), “Мармуровий фавн” (1860).

Предмет дослідження – типологічні відповідності в художньому потрактуванні морально-етичних концептів у творах Г. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця XVIII – середини XIX століття.

Теоретико-методологічною основою дисертації є праці українських та зарубіжних теоретиків літератури та компаративістів (М. Бахтін, Р. Гром'як, О. Діма, Д. Дюришин, В. Зарва, Е. Касперський, А. Козлов, І. Лімборський, Д. Наливайко, Г. Храповицькая та ін.). У роботі послуговуємося науковими концепціями дослідників творчості Г. Квітки-Основ'яненка (Я. Вільна, М. Возняк, О. Гончар, М. Зеров, С. Зубков, І. Лімборський, П. Петренко, В. Трофименко, Л. Ушкалов та ін.), Ч. Б. Брауна (С. Аверінцев, Є. Іванова, М. Коренева, В. Паррінгтон, А. Шемякін та ін.), учених, які досліджували творчість Н. Готорна (М. Анастасьєв, Т. Денисова,

А. Донох'ю, М. М. Коренєва, А. Левінтон, Ф. О. Матіссен, М. Л. Михайлов, Т. Михед, Р. Стюарт, А. Тернер, Н. Шайдорова та ін.). У роботі спираємося на висновки дослідників історико-літературного процесу в Україні та США XVIII – першої половини XIX ст. (О. Білецький, О. Борзенко, А. Єлістратова, С. Єфремов, Н. Калениченко, І. Лімборський, Є. Нахлік, М. Ткачук, Л. Ушкалов, І. Фізер, Д. Чижевський, М. Шкандрій, М. Яценко та ін.).

Практичне значення дисертаційної роботи. Результати компаративного дослідження дадуть можливість увиразнити роль і місце письменників Г. Квітки-Основ'яненка, Н. Готорна та Ч. Б. Брауна в художньому висвітленні домінуючих морально-етичних концептів їхньої доби. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці нових праць з проблем компаративістики, розвитку української літератури XIX століття в контексті світової літератури.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 06.11.2008 р.). Ключові положення та результати дослідження викладено у доповідях на наукових конференціях різних рівнів: міжнародних – “Криза теорії” (Чернівці, 2007), “Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті” (Луцьк, 2007), II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції “Научный потенциал мира – 2008”, всеукраїнській – “Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології” (Тернопіль, 2008), звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 2006; 2008), а також на міжвузівських наукових семінарах “Терміносистема слов'янського літературознавства” (Житомир, 2006; Рівне, 2007) та Міжнародному науковому теоретичному семінарі “Методології слов'янського літературознавства” (Луцьк, 2008).

Публікації. За матеріалами роботи опубліковано десять статей, з них вісім – у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який містить 297 позицій. Загальний обсяг роботи складає 186 сторінок, з них 155 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і наукову новизну теми, визначено мету та завдання дисертації, теоретико-методологічну основу й методи дослідження, а також подано відомості про апробацію її основних положень.

Перший розділ дисертації – “Теоретичні та методологічні аспекти дослідження” – поділяється на два підрозділи. **Підрозділ 1.1.** – “Порівняльно-типологічне вивчення

літератури” – присвячений обґрунтуванню підстав вибору методики порівняльної типології для потрактування морально-етичних концептів у творчості Г. Квітки-Основ'яненка та його американських сучасників. Тут проаналізовано новітні наукові підходи до проблеми, зокрема в працях Ю. Лотмана, Д. Дюришина, Д. Наливайка, Б. Бакули, П. Рогуського, Т. Денисової, Л. Оляндер, Л. Грицик та ін. Основну увагу звернено на “фундаментальну зміну загальної парадигми літературної компаративістики”⁵, а саме подолання “впливології” та вихід на перший план порівняльної типології, що надає компаративістиці сенсу інтегруючого складника загального літературознавства, метанауки, “пізнання другого ступеня” (Ю. Лотман) та розширює, фактично до необмеженості, діапазон компаративних досліджень. У роботі послуговуємося слушними застереженнями Д. Наливайка про відсутність будь-якої апріорно розробленої схеми компаративних досліджень, зважаючи на іманентний характер елементів єдності руху літератур. Лише беручи за основу цю іманентність, шляхом індуктивного аналізу структур, переконаний дослідник, можна з'ясувати спільні тенденції та типологічні відповідності світового розвитку літератури як компонента духовної культури загалом.

Окреслення типологічних аналогій та відмінностей художнього потрактування морально-етичних концептів Г. Квіtkoю-Основ'яненком, Ч. Б. Брауном та Н. Готорном здійснюємо, враховуючи суспільні, літературні та психологічні фактори, які переплітаються, взаємообумовлюються та перекривають один одного. До суспільно-типологічних факторів зараховуємо передусім релігію та мораль, в яких виражені окремі аспекти суспільної свідомості; літературно-типологічні відповідності шукаємо з точки зору ідейно-психологічної спрямованості, характеристики персонажів, композиції і сюжету, мотивів, образної системи творів; психологічний фактор передбачає мотивування деяких літературних аналогій спорідненістю творчої природи порівнюваних авторів.

У підрозділі 1.2. – “Зasadничі концепції осмислення морально-етичної проблематики в художній літературі” – з'ясовано специфіку та функції морального компоненту в літературі, які полягають у застосуванні до персонажів тих же моральних оцінок і критеріїв, що й у реальному житті, оскільки метою письменника, за слушною заувагою Р. Гром'яка, є “не об'єктивне протоколярне представлення, а збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії”⁶.

Досліджуючи тему читацького сприйняття прози Г. Квіtkoю-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна, для нас є суттєвим розгляд двох типів моралі: релігійної та секулярної (світської, народної), адже саме їхня співвіднесеність наскрізь проймає всю творчість письменників. У

⁵ Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 6.

⁶ Гром'як Р. Т. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства / Роман Теодорович Гром'як ; [Академія наук вищої школи України; Тернопільський держ. педагогічний ін-т. Кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства]. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 180.

підрозділі з'ясовано, який зміст ці дві системи вкладають у головні моральні поняття – гріх, любов, віру, закон.

В українській літературознавчій думці розмежування та протиставлення у студіях учених-філологів народної та релігійної моралі спричинене широко пропагованими у радянському суспільстві атеїстичними ідеями та загальними тенденціями тогочасної філософської школи. Різниця між ними, як переконують дослідники, полягає у певній “гнучкості” народної моралі, її гуманному ставленні до людської особистості у порівнянні з догматизмом церковної.

Щодо Г. Квітки-Основ'яненка, то, беручи до уваги те, що художня реальність письменника часто “євангелізується” (О. Борзенко), у повсякденному шукаються ознаки вічного й абсолютного, а позитивний герой, зазвичай, глибоко віруюча людина, висновуємо про незаперечну довіру письменника релігійним системам як основним засобам забезпечення інтенсивності людської духовності. Не розмежовуючи присутньо народну та релігійну мораль, у своїй творчості Г. Квітка-Основ'яненко схилився до класицистично-просвітницького бачення тогочасного суспільства, в якому, на його думку, всі механізми й елементи були внутрішньо доцільними, мали свою мету і призначення, оскільки впливали з *раціонального усвідомлення божественної волі*. Таким чином, зважаючи на християнсько-моральну доктринальність письменника, стає зрозумілою і його віра в апріорне, природне існування соціального розшарування людського суспільства на “багатих” та “бідних”, котре впливає, на думку Квітки, з божественного задуму встановлення природної гармонії у світі.

Стосовно антитези релігійна/секулярна мораль в американській літературі, то вона є результатом догматизму пуританської релігії та спробою протиставити їй “життя серця”, що виразно актуалізовано в творах Ч. Б. Брауна та Н. Готорна.

У підрозділі звернено увагу на значення художньої творчості для формування моральних цінностей, оскільки постулати та ідеї літератури, як стверджують дослідники, у вигляді своєрідного “екстракту” залишаються навіть тоді, коли всі інші специфічні деталі тексту забуваються. Звільнення національної свідомості від стереотипів і догм минулого, крім багатьох інших аспектів, таким чином, передбачає переосмислення ролі художньої літератури, як одного з дієвих засобів формування особистості, спрямування її в духовне річище. У зв'язку з цим у коло проблем наукових конференцій тепер все частіше потрапляють морально-етичні контексти літератури, філософсько-релігійна парадигматика в прозі письменників, роль релігії у формуванні світогляду митців, вияви релігійної духовності у творчій спадщині, категорії сакрального, євангельські сюжети, образи та біблійна символіка, інтерпретовані в художній літературі.

Особливо виразно морально-етичний аспект художнього слова виявляється в контексті саме української літературної традиції, яка сформувалася під потужним впливом візантійської, а та, у свою чергу, плекала повчальність, дидактизм, виховну спрямованість, зверталася переважно до

церковних жанрів (проповідь, церковні піснеспіви та ін.). Тож і не дивно, що в українській літературі аж до початку XIX століття світської тематики майже не було, а на подальших етапах її розвитку дидактична спрямованість та духовний першоелемент не спадали на силі.

Аналіз дослідницьких праць (Т. Адорно, Т. Ахеліс, М. Каган, В. Толстих, О. Фортова та ін.) засвідчує діалектичну єдність морального й естетичного та дає підстави зробити висновок, що при відриві етичного від естетичного і навпаки, у прагненні виділяти ту чи іншу сферу культури в чистому вигляді неодмінною буде поява пограничних, помежових ситуацій, коли очевидним буде або безплідне моралізаторство, відірване від життя, або естетизм, позбавлений його наповненості, а тому і аморальність. Моральне та естетичне – це два способи освоєння світу, а їхній зв'язок своїм корінням сягає людської сутності та виражає особливості її становлення і розвитку. Без достатнього знання того, що є моральне, ми не зрозуміємо, яким чином докорінно змінювалася проблематика мистецтва. Крім того, у підрозділі простежено взаємозв'язок моралі та релігії як її першоджерела, їх функціональну подібність із мистецтвом, що виявляється в опозиціюванні до дійсності й претендуванні на привнесення у неї та соціальні стосунки людей якогось іншого, інобутнього смислу.

Другий розділ дисертації – **“Ідейно-культурний контекст творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна”** – складається з трьох підрозділів. *У підрозділі 2.1.* – **“Умови формування художньої свідомості”** – проаналізовано біографічні дані Г. Квітки-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна, Н. Готорна та рецептивні моделі в їхніх творах, що дають підстави твердити про наявність типологічних аналогій у їхніх світоглядних позиціях завдяки деяким подібностям умов формування художньої свідомості письменників. Генеза художнього мислення Григорія Квітки-Основ'яненка відбувалася за складних історико-культурних обставин: кризи церковно-теологічного світогляду, розкладу філософсько-мистецьких уявлень феодального суспільства і виникнення паростків антифеодальної філософської та художньої культури. Передові люди того часу вже глибше усвідомлювали несправедливість діючих у самодержавно-кріпосницькому суспільстві ієрархічних організаційних засад та існуючої в тогочасних поняттях шкали суспільно-моральних цінностей, коли ставлення до людини визначалося її походженням, титулом, багатством, а не природними якостями (розумом, талантом) та особистими заслугами. Усе це супроводжувалося поглибленням національної самосвідомості народу, інтенсифікацією взаємозв'язків з різними культурними силами, поживанням міжнародних взаємин та інтеграційних процесів. А, скажімо, пізнання жанрово-стильової багатоманітності світової літератури посилювало процес урізноманітнення жанрів і стилів в українському письменстві. Звідси динамічне, значною мірою амальгамне поєднання різних напрямів і стилів і в художніх творах Квітки-Основ'яненка (класицистична чітка, логічно усвідомлена система моральних імперативів, сентиментальна розчуленість, романтичне світовідчуття, вияви бурлескного

гедонізму і гумору, певні риси преромантизму та рококо свідчать про “повнокровне” освоєння письменником різноманітних жанрів).

Чарльз Брокден Браун створив самостійний художній світ, генетично пов'язаний і з просвітницькою літературою, і з літературою романтизму, що зароджувалася. З одного боку, він тяжів до раціоналізму просвітників, а, з іншого, – до зображення життя в душі європейської преромантичної літератури. Сам митець стверджував, що поєднання цих елементів відповідає завданню подати нові суспільні ідеї в сенсаційній формі, яка повинна забезпечити цим ідеям успіх у читачів. Відповідно до умонастроїв епохи, що формувалися під впливом Руссо, він проголошував природу володаркою своїх дум. Відрекомендувавшись у своїй першій праці “рапсодистом” (людиною, схильною до усамітнення, спостережень і роздумів) (“The Rhapsodist”, 1789), Ч. Браун, натомість, занурений у саморефлексію, безцеремонно втручається у межі природи та нав'язує їй свою волю. У цьому вбачаємо суголосся з рефлексивним світобаченням Н. Готорна, який, будучи спадкоємцем пуританської культури з її загостреним моралізмом, засуджував прояви фанатизму деяких її прибічників, що пригнічують природні якості серця (перш за все любов) та призводять до нелюдськості. У творах “Добрий пан” (30-ті роки XIX ст.) Г. Квітки-Основ'яненка та “Недільний день вдома” (“Sunday at Home”, 1837). Н. Готорна уявлення про священне ототожнюються перш за все зі світом суб'єктивних переживань і почуттів, переноситься у сферу внутрішнього світу людини та взаємин людей між собою. Поняття благодаті, покаяння, гріха набувають не богословського, а психологічного змісту.

Усі три письменники, ще з дитинства схильні до усамітнення та самозаглиблення, вірили в силу переконання художнім словом, жили думкою оздоровити й покращити суспільство. Уподобання, прищеплені в родині, визначили їхнє ставлення до кардинальних проблем людського життя, оцінку сучасного їм суспільства, бачення перспектив розвитку світу, їхній критицизм і саморефлексію.

У підрозділі 2.2. – “Релігійний дискурс у творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна” – з'ясовуються і зіставляються погляди митців на релігію та питання віри, підкреслюється очевидний вплив просвітницьких ідей на світобачення перших двох письменників та пуританську спадщину в потрактуванні моралі останнім.

Осмилення релігійного дискурсу в досліджуваних творах українського та американських письменників дало змогу віднайти першооснову їхньої інтерпретації тих чи інших моральних норм суспільства. Так, персонажі Г. Квітки-Основ'яненка, як правило, ідеалізовані, наділені морально-християнськими чеснотами, зважаючи на незгасаючий інтерес і велику повагу митця до Біблії та уміле поєднання просвітницьких концепцій з християнською доктриною, тобто утвердження важливості виховання особистості виключно на вічних моральних цінностях.

Персонажі Ч. Б. Брауна втілюють неоднозначне ставлення автора до епохи Розуму та питань

релігії. Зазвичай, їхня релігійність є природною, не обмеженою церковними приписами (Клара Віланд (“Віланд”), Констанція Дадлі (“Ормонд”), що в поєднанні з високими розумовими здібностями є запорукою розвитку гармонійної особистості. Натомість релігійний фанатизм, намагання пояснити Божественну сутність обмеженими інтелектуальними можливостями людини призводить до жахливих катастроф у житті героїв Брауна (Віланд та Ормонд з однойменних романів).

У потрактуванні моралі Н. Готорна відчувається вплив властивого йому пуританського світобачення. Як і його попередник Ч. Браун, митець засуджував вияви релігійного фанатизму, проте ніколи не виправдовував своїх героїв-грішників, суворо караючи їх. Морально-етичні принципи персонажів, здебільшого представників епохи колонізації Америки, її пуританських регіонів, виступають у Н. Готорна об’єктами романтичного осмислення, з притаманними йому прагненнями до “життя духу”, бурхливих почуттів, вирішенням дилеми “серце/розум”.

Завершує розділ *підрозділ 2.3.* – **“Життя серця” в Г. Квітки-Основ’яненка та Н. Готорна: “вростання” сентименталізму в романтизм**. У ньому зосереджено увагу на кордоцентричному спрямуванні творів письменників та здатності художнього слова передавати розмаїту гаму людських почуттів, що особливо виразно актуалізовано в сентиментальній літературі з її подальшим переходом у романтизм.

Спираючись на дослідницькі праці О. Гончара, І. Лімборського, С. Пригодія, Г. Сковороди, П. Юркевича, називаємо магістральною традицією як української, так і американської культур та їх духовності превалювання “життя серця”, про що неодноразово розгортають свій дискурс Г. Квітка-Основ’яненко та Н. Готорн. Утім, не слід забувати про істотні відмінності в її втіленні та функціонуванні, спричинені своєрідністю та ментальністю українського та американського народів, а звідси й авторських ідейно-художніх парадигм. Прикметно, що обидва письменники схиляються до думки про необхідність зрівноважувати категорії “голова” та “серце”, оскільки переважання будь-якої з них веде до згубних для людини наслідків. Тісно пов’язаним з даними поняттями є мотив гріха, який займає важливе місце в моральній концепції письменників.

У новелі Н. Готорна “Лагідний хлопчик” (“Gentle Boy”, 1832) слово “heart” зустрічається близько двадцяти разів. Дороті наділена “ніжним серцем”, Товій – “жалісливим”, Кетрін (мати хлопчика) – “невгамовним”, а пуритани – власники “кам’яних, далеко не чистих сердець, якими керує досі невідома сила”. Щодо хлопчика Ілбрагіма, то критики небезпідставно називають його “мучеником “релігії серця”, оскільки він позбавлений материнської любові саме нібито через поклик серця матері, яке згодом допомогло їй усвідомити допущені помилки і показало, як далеко вона відхилилася від свого обов’язку, виконуючи веління, продиктовані запеклим фанатизмом.

До концепта серця зводиться вся духовна діяльність і героїв творів Г. Квітки-Основ’яненка, і саме воно здатне до передчуття Вищого первня, до найглибіннішого зв’язку з Богом. Показовою в

цьому аспекті є повість “Сердешна Оксана” (вже у заголовку на цьому акцентується), в якій саме за велінням щирого довірливого серця шістнадцятирічна сільська дівчина йде за безсердечним “копитаном”. Векла, мати Оксани, після каяття дочки прощає їй необачний вчинок, кажучи: “Спасибі господу милосердному, що тобі на розум послав уклонитися від зла, що покинула еси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усее зло, прийшла до мене і дитину сохранила. Через се ти знайшла вп’ять моє серце”⁷.

Антропологічні пошуки письменників складні: з одного боку, в глибині людського серця закладене прагнення до добра, любові та єднання з собі подібними, з іншого, – у тому ж серці наявні сили, що спонукають людей до зла. Це помітніше у творчості американських письменників, тоді як проголошене Квіткою “життя серця” здебільшого не суперечить релігійним заповідям, тому не корелює зі злом.

У третьому розділі дисертації – “Морально-психологічні виміри концептів гріх-кара-каяття у творах Г. Квітки-Основ’яненка та Н. Готорна: типологічні відповідності” – окреслено ідейно-типологічні аналогії в художньому потрактуванні письменниками конкретних морально-етичних концептів.

У підрозділі 3.1. – “Роман “Багряна літера” Н. Готорна у деяких компаративних перетинах” – акцентується, що в ідейно-тематичному аспекті роман американського письменника “The Scarlet Letter” (1850) ілюструє ряд типологічних збігів із відомим твором Г. Квітки-Основ’яненка “Сердешна Оксана” (1841). Зокрема, це стосується постатей головних персонажів, їх поведінкових парадигм та специфіки ставлення суспільства до грішників.

Зазначимо, що згадані твори відтворюють моральні засади різних світоглядних систем. У Г. Квітки-Основ’яненка вони корелюють з періодом кріпацтва, у Н. Готорна – з часом розквіту пуританізму. Як розуміємо, час і простір творів різний, але ідентичним є об’єкт авторського зацікавлення: тріада “гріх-кара-каяття”. Якщо образ Оксани Г. Квітка-Основ’яненко подав послідовно у розвитку – від веселої, жартівливої і безтурботної дівчини до трагічної долі покритки, то у Натаніеля Готорна читач знайомиться з головною героїнею Естер Прін (Hester Prinn) тоді, коли вона зайшла у конфлікт зі всім світом. Таким чином, у романі неморальні вчинки і гріхопадіння виведені за межі розповіді. Вони присутні у текстах або в абстрактній інформації чи у легендах.

Поведінкова парадигма “каяття” у Н. Готорна та Г. Квітки-Основ’яненка будується на прославленні альтруїстичної активності та самокритичності героїнь. Так, Естер Прінн присвячує своє життя служінню людям, які цураються та нехтують нею. Весь надлишок свого заробітку вона віддає нещаснішим за неї, що нерідко “зневажають руку, яка їх кормить”. Такий альтруїзм та

⁷ Квітка-Основ’яненко Г. Ф. “Конотопська відьма”, “Сватання на Гончарівці” та інші твори / Григорій Федорович Квітка-Основ’яненко. – Донецьк: ТОВ ВКФ БАО, 2008. – С. 308.

співчутливе ставлення до людських страждань виявляються здатними перетворити царство боротьби проти всіх на дружнє товариство людей, пов'язаних любов'ю, і змінюють Естер перелюбну (adulteress) на гідну поклоніння (admirable).

Мусимо сказати про ще один момент, який стосується безсумнівного зв'язку аналізованих творів у висвітленні морально-психологічного аспекту. Незаперечним доказом каяття Естер та Оксани є їхня самокритичність. Передусім це стосується деяких змін у їхній зовнішності. Так, героїня “Багряної літери” для свого ж покарання одягає темні сукні з грубої матерії, а своє розкішне волосся навмисно ховає. Естер терпляче носить багрянну літеру і вважає, що та відпала б сама, якби вона була цього гідна. Не менш критична до себе і героїня “Сердешної Оксани”, яка без вагань обрізає свою пишну косу, бо “як не вмiла зберегти своєї слави, не достойна носити і дівочої краси!”. Крім того, безумовною ознакою Оксаниного каяття та усвідомлення ганебності свого вчинку є її відмова одружитись із сільським парубком Петром, який прощав усе. “Як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не зав'яжу чужого віку, не остижу ніякої сім'ї, не піду ні за кого”, – клялася Оксана⁸.

Якщо у Г. Квітки-Основ'яненка висока мораль українського суспільства споконвіків була оберегом роду і народу, та в умовах нерідко важких і нестерпних формувала сприятливу для миру й злагоди атмосферу, то Н. Готорн дає зрозуміти, що моральний імпульс у житті пуританського суспільства давно втрачений, а зовнішнім примусом – судом, в'язницею і привселюдними покараннями – неможливо змусити людину бути моральною. Мораль повинна бути закладена в душі людини, а покарання її має полягати в муках совісті. Обидва письменники на прикладі поведінки героїнь декларують, що ганджі можна здолати, якщо спробувати відмовлятися від себелюбства та егоїзму, довіряти своїй власній природі, керуючись християнськими чеснотами. У цьому відчувається перегук з просвітницьким уявленням про те, що чим далі людина відійшла від природи і природних почуттів, тим більше вона схильна до неправедних вчинків, порочності і зла. Зокрема, це стосується спокусника Оксани – “копитана”, та законного чоловіка Естер – Чілінгворса, дії яких є неприйнятними для людей чутливого серця і честі, з якими якраз і пов'язуються безпосередні вияви почуттів.

Підрозділ 3.2. – “Моральна рефлексія як необхідна когнітивна складова рецепції літературної спадщини письменників” – присвячений висвітленню та обґрунтуванню явища моральної рефлексії, під яким розуміємо спроможності морального почуття і судження, що виникають при читанні творів Г. Квітки-Основ'яненка та Н. Готорна, – письменників, які писали в епоху, коли традиційна система моралі стала об'єктом сумніву внаслідок зменшення релігійної

⁸ Квітка-Основ'яненко Г. Ф. “Конотопська відьма”, “Сватання на Гончарівці” та інші твори / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. – Донецьк: ТОВ ВКФ БАО, 2008. – С. 309.

віри, на якій вона базувалась. Як наслідок, людина змушена звертатися всередину себе, шукаючи в сердечних порухах вирішення моральних проблем.

Особливу увагу зосереджено на аналізі новел Н. Готорна “Gentle Boy” (“Лагідний хлопчик”, 1832), “Young Goodman Brown” (“Молодий праведник Браун”, 1835) та оповідання Г. Квітки-Основ'яненка “Мертвецький Великдень”(1834).

Проаналізувавши твори у цьому аспекті, висновуємо про переконання їхніх авторів, що без віри в євангельський закон і у цілковитому відриві від релігії людина легко збочує з правильного шляху та, залишена на самоті, стає суб'єктом болючої і безплідної рефлексії. Це спостерігаємо на прикладі героя новели Товія Пірсона, який, розчарувавшись у пуританській “релігії общини”, стає рабом “релігії серця”, а зосередившись виключно на серці з його природними уподобаннями, впадає у відчай через втрату об'єкта своєї безмежної, але позбавленої духовного виміру, любові. З іншого ж боку, сліпе слідування постулатам релігії, підкріплене виключно велінням розуму, змушує героїню новели, мати Ілбрагіма – Кетрін – відмовитися від найбільшого дару – бути матір'ю.

Неоднозначність Н. Готорна, який в одному епізоді нібито цілковито засуджує героїню новели “Лагідний хлопчик”, а вже в наступному – величає “освяченою любов'ю і своїми страхами”, а також відсутність готових рішень моральних і психологічних колізій і щодо інших персонажів новели, спонукає читачів до самостійного судження, тобто до моральної рефлексії як невід'ємної когнітивної складової читацької рецепції.

Показовими також є твори Н. Готорна “Молодий праведник Браун” і Г. Квітки-Основ'яненка “Мертвецький Великдень”, неоднозначність інтерпретації яких призвела до того, що кожен дослідник творчості письменників (не кажучи вже про читачів) пропонував своє власне їхнє прочитання. Розуміння як новели, так і оповідання, залежить від рівня моральності читачів, здатності співвідносити свій внутрішній світ із задумом автора, тобто від уміння рефлексувати.

У межах поетики божественного/демонічного площиною розбіжностей між концепціями Г. Квітки-Основ'яненка та Н. Готорна є їхнє трактування наслідків побаченого для Нечипора та Брауна. Для героя американської новели, за словами автора, на жаль, це був зловіщий сон, після якого він став іншою людиною – строгою, печальною, похмурою і задумливою, яка втратила віру якщо не в Бога, то в людей. Квітка ж обмежився застереженнями “не удаватися у теє п'янство”, щоб не занастити душу, та сатиричним описом наміру Нечипора запросити одного з мерців до себе додому з метою розповісти дружині про покарання для жінок, які йдуть проти закону та вчать своїх чоловіків. Як і новела Н. Готорна, твір українського письменника залишає читачам значний простір для міркувань про джерела і форми того морального зла, що стає результатом вільного вибору людини, а наслідком має і фізичні, і моральні страждання інших.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Намір окреслювати типологічні відповідності та відмінності художнього потрактування морально-етичних концептів у творах Г. Квітки-Основ'яненка і в американській літературі кінця XVIII до середини XIX століття спричинений принциповою необхідністю в період набуття повноти індивідуальної свободи і національної гідності “зазирнути” (за М. Жулинським) в інші духовні світи, споріднені з нашим світом складною боротьбою за національне самоусвідомлення. Слушними у цьому плані є зауваження дослідників про доречне співвіднесення духовної історії українського та американського народу та її відображення в художній творчості.

Вибір типологічного методу дослідження спричинений відсутністю інформації про можливі генетико-контактні зв'язки між Г. Квіткою-Основ'яненком та його американськими письменниками-сучасниками, що, як наголошують дослідники, розширює, фактично до необмеженості, діапазон компаративних досліджень і зводить дилему компаративіста не до питання “чи порівнювати?” (чи “бути”?), а до питання про власну точку спостереження.

Превалювання етичної та моральної проблематики в художній свідомості митців кінця XVIII – початку XIX століття було демонстрацією їхнього розчарування у тих “логічно” побудованих теоріях суспільного прогресу, які призвели до заперечення Бога, духовних потрясінь та революцій. Єдиним джерелом гармонійного впорядкування життя, здатним розв'язати існуючі суперечності в суспільстві та знешкодити негативні осередки, здавалося б, була етика, особливо в її релігійному вигляді.

Окреслення типологічних аналогій та відмінностей у висвітленні морально-етичної проблематики творчої спадщини Г. Квітки-Основ'яненка, Ч. Брауна та Н. Готорна здійснено з огляду на суспільні, літературні та психологічні фактори, які переплітаються та взаємообумовлюються. До суспільно-типологічних чинників зараховуємо передусім, мораль та релігію. Літературно-типологічні відповідності розглянуті з точки зору ідейно-психологічної спрямованості, характеристики персонажів, композиції і сюжету, мотивів, образної системи, художніх прийомів та інших компонентів твору. Врахування психологічного фактору зумовлене певною спорідненістю творчої натури порівнюваних авторів, що спричиняє деякі літературні подібності. Таким чином, розгляд світоглядних парадигм українського та американських письменників, що впливає з їхніх соціальних, психологічних та релігійних поглядів, уможливило окреслення віддалених контекстів, що відкривають шлях до інтерпретації художніх творів цих письменників.

Основним джерелом натхнення всього життя і творчості Григорія Квітки-Основ'яненка, як переконуємося, були християнські ідеї та мораль. Про це свідчить той факт, що художня реальність письменника часто “євангелізується” (О. Борзенко), у повсякденному шукаються ознаки вічного й абсолютного, а позитивний герой, зазвичай, глибоко віруюча людина. Незаперечно доводимо, що письменник був вірним релігійним системам як основним засобам

забезпечення інтенсивності людської духовності. Тому називаємо мораль Квітки християнською.

Тенденції до моралізаторства і подекуди сентименталізму присутні і в творчості американського письменника, який синтезував принципи просвітництва та раннього романтизму, Чарльза Брокдена Брауна. Мораль першого визначного його роману, “Віланд, або преображення”, спрямована проти намагань людини пояснити Божественну сутність обмеженими інтелектуальними можливостями, відсутності у людей стійких моральних переконань, що дозволяє будь-яким забобонам затуманювати їхню свідомість. На відміну від важливої константи художньої свідомості Квітки-Основ'яненка, за якою офіційна влада залишається поза межами критики, Ч. Браун трактував дифірамби на адресу правителів як уславлення рабами своїх тиранів.

У своїй художній творчості Чарльз Браун нерідко вдавався до європейської традиції преромантично-готичних мотивів, помітно трансформувачи їх. У багатьох моментах відчувається перегук із способом втілення аспектів готики і Г. Квіткою-Основ'яненком, зокрема в його оповіданні “Перекотиполе”.

Прикметною рисою творчості порівнюваних письменників є те, що акцент робиться на відшуканні єдиної ланки між внутрішнім та зовнішнім світом, центр тяжіння переноситься із зовнішніх обставин на психологію героїв, а витoki будь-яких почуттів приховані саме у внутрішніх рухах власної душі.

У творчій спадщині Чарльза Брауна нашу дослідницьку увагу особливо привернули романи “Віланд” та “Ормонд”, в яких автор репрезентував своє просвітницьке бачення питання віри, що співзвучне з уявленнями Н. Готорна, але й не суперечить християнській побожності Г. Квітки-Основ'яненка, для якого віра, основана на релігії, не суперечить просвітницькому культу розуму. Помітні паралелі спостерігаємо і в змалюванні письменниками чоловічих образів-спокусників.

Однією з прикметних рис творчості порівнюваних письменників є *ідея кордоцентризму*, що постала насамперед як потужний спротив духовній, політичній, освітянській, загальноінтелектуальній ситуації того часу.

Світоглядна позиція Натаніеля Готорна може бути означена як “секулярна релігія”, де уявлення про священне ототожнюються перш за все зі світом суб'єктивних переживань і почуттів, переноситься у сферу внутрішнього світу людини та взаємин людей між собою. Поняття благодаті, покаяння, гріха в його творах набувають не богословського, а психологічного змісту. Отже, релігійність Готорна мала швидше емоційно-інтуїтивний характер, ніж догматичний.

У розгортанні концептів “гріх-кара-каяття” Натаніель Готорн, Чарльз Браун та Григорій Квітка-Основ'яненко у багатьох аспектах є суголосними, про що свідчить детальний аналіз поведінкових парадигм героїв аналізованих творів.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Лаврієнко Т. Використання літературознавчих термінів (“романтизм”, “алегоризм”, “метафоризм”, “символіка” та ін.) при аналізі творчості Н. Готорна / Тамара Лаврієнко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка [гол. ред. П. Ю. Саух]. – Вип. 26. – Житомир: Редакційно-видавничий відділ Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 167–169.

2. Лаврієнко Т. Особливості функціонування поняття “пуританізм” у романі Натанієля Готорна “Багряна літера” / Тамара Лаврієнко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки. – [Редкол. : Харченко С. Я., Синельникова Л. М., Ужченко В. Д., Галич О. А. та ін.]. – Частина 1. – № 22 (138). – Луганськ: ЛНПУ “Альма-матер”, 2007. – С. 61–66.

3. Лаврієнко Т. Морально-психологічні виміри концептів “гріх-кара-каяття” (на матеріалі творів Н. Готорна та повісті Г. Квітки-Основ’яненка “Сердешна Оксана”) / Тамара Лаврієнко // Питання літературознавства: [науковий збірник / редкол.: Червінька О. В., Рихло П. В., Затонський Д. В., Гундорова Т. І. та ін.]. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 75. – С. 163–169.

4. Лаврієнко Т. Дискурс просвітницького реалізму в творчості Г. Квітки-Основ’яненка (на матеріалі повісті “Козир-дівка” та оповідання “Перекотиполе”) / Тамара Лаврієнко // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. [зб. наук. пр. / упоряд. Л. К. Оляндер]. – Вип. 6: У 2-х ч. Ч. 1. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 187–195.

5. Лаврієнко Т. Антропологічні засади моральної рефлексії як необхідної складової рецепції новели Н. Готорна “Gentle Boy” / Тамара Лаврієнко // Studia Metodologia [гол. ред. О. Лещак]. – Вип. 25. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 112–118.

6. Лаврієнко Т. Релігійний дискурс у творчості Г. Ф. Квітки-Основ’яненка та Н. Готорна / Тамара Лаврієнко // Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Л. Українки. Філологічні науки (літературознавство). – [Редкол. : Моклиця М. В., Аркушин Г. Л., Бублейник Л. В., Дубина М. І., Жулинський М. Г. та ін.]. – Луцьк: РВВ “Вежа”, 2008, №8. – С. 153–157.

7. Лаврієнко Т. До питання про літературну репутацію роману Натанієля Готорна “Багряна літера” / Тамара Лаврієнко // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць. – [Редкол. : Поліщук Я. О., Давидюк В. Ф., Денисюк І. О. та ін.]. – Вип. XVIII. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 173–178.

8. Лаврієнко Т. Підстави вибору порівняльно-типологічного методу для окреслення морально-етичних концептів у творчості Г. Квітки-Основ’яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна /

Тамара Лаврієнко // Питання літературознавства: [науковий збірник / редкол.: Червінька О. В., Рихло П. В., Затонський Д. В., Гундорова Т. І. та ін.]. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 249-255.

Додаткові публікації:

9. Лаврієнко Т. The Phenomenon of Puritanism in American Life / Тамара Лаврієнко // Наукові студії [ред. кол. Гуцал І. С., Крисоватий А. І.]. – Вип. 2. – Тернопіль, 2007. – С. 110–113.

10. Лаврієнко Т. Репрезентація та функція морального компоненту в літературі / Тамара Лаврієнко // Materiały IV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Naukowy potencjał świata – 2008” – Т. 6. Historia. Politologija. Filologiczne nauki. Psychologia I socjologia: Przemysl. Nauka I studia. – Str. 54–57.

АНОТАЦІЯ

Лаврієнко Т. Я. Морально-етичні концепти в творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця XVIII - середини XIX століття: типологічні відповідності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню типологічних відповідностей у художньому потрактуванні окремих морально-етичних концептів у творах Г. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця XVIII – середини XIX століття, зокрема, в романах і новелах Ч. Б. Брауна та Н. Готорна. У роботі проаналізовано засадничі концепції осмислення морально-етичної проблематики в літературознавстві; конкретизовано з сучасних позицій умови та специфіку формування художньої свідомості Г. Квітки-Основ'яненка, Ч. Б. Брауна та Н. Готорна. Особливу увагу звернено на з'ясування типологічних збігів у творах митців-моралістів щодо їхнього трактування концептів “гріх-кара-каяття”. У дисертації висвітлюється явище моральної рефлексії як необхідної складової рецепції творів українського й американських письменників.

Ключові слова: порівняльна типологія, морально-етичні концепти, Просвітництво, пуританізм, релігійний дискурс, кордоцентризм, моральна рефлексія.

АННОТАЦИЯ

Лавриенко Т. Я. Морально-этические концепты в произведениях Г. Ф. Квитки-Основьяненко и американской литературе конца XVIII – середины XIX века: типологические соответствия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по

специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2009.

Диссертация посвящена исследованию типологических соответствий в художественном толковании морально-этических концептов в произведениях Г. Ф. Квитки-Основьяненко и американской литературе конца XVIII – середины XIX века, в частности, в романах Ч. Б. Брауна и Н. Готорна. Проанализировано основные концепции осмысления морально-этической проблематики в литературоведении; конкретизировано с современной точки зрения условия и специфику формирования художественного сознания Г. Ф. Квитки-Основьяненко, Ч. Б. Брауна и Н. Готорна. Особенное внимание обращено на выяснение типологических совпадений в работах художников-моралистов (*moral painters*) относительно их толкования концептов “грех-кара-покаяние”. В диссертации рассматривается явление моральной рефлексии как необходимой составной рецепции произведений украинского и американских писателей.

Ключевые слова: сравнительная типология, морально-этические концепты, Просвещение, пуританизм, религиозный дискурс, кордоцентризм, моральная рефлексия.

SUMMARY

Lavriyenko T. Moral and ethical concepts in the works by H. Kvitka-Osnovyanenko and the American literature at the end of XVIIIth – the middle of XIXth century: typological correspondences. – Manuscript.

A thesis for the scholarly degree of the Candidate of Philology in speciality 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ternopil, 2009.

The thesis is dedicated to the investigation of the typological correspondences of the artistic interpretation of certain moral-ethical concepts in the works by H. Kvitka-Osnovyanenko and the American literature at the end of XVIIIth – the middle of XIXth century, in particular in Ch. B. Brown and N. Hawthorne’s novels. Basic conceptions of the comprehension of moral and ethical problematic in literary criticism are analyzed in the work; the conditions and specifics of the artistic world-view formation of H. Kvitka-Osnovyanenko, Ch. B. Brown and N. Hawthorne are concretized from the modern standpoint. Special attention is paid to the clarifying of the typological analogies in the moral-painters’ works concerning their interpretation of the concepts “sin-punishment-repentance”. The phenomenon of moral reflection as indispensable component of the reception of the Ukrainian and American writers’ works is elucidated.

The work analyzes new scientific approaches regarding the methodology of comparative typology. The essential D. Nalyvayko’s reservations concerning the absence of any a priori worked out scheme of

comparative research are taken into consideration. While accomplishing the investigation we use the social, literary and psychological factors, which are interlaced and connected.

The paper deals with the importance of fiction for the formation of moral values. The author accentuates the dialectical unity of moral and aesthetical aspects, since they are asserted to be two main ways of the world perception.

It is marked in the work that N. Hawthorne's world-view may be called "secular religion", where the idea of holy is identified first of all with the world of subjective experience and feelings. The concepts of grace, repentance and sin in his works acquire not theological, but psychological matter. So N. Hawthorne's religiosity has rather emotional and intuitive than dogmatic character. As a rule, H. Kvitka-Osnovyanenko's personages are idealized, endowed with moral and Christian virtues owing to the immanent writer's interest to Bible and good combination of the main conceptions of Enlightenment with the Christian doctrine, that is insisting on the importance of person's education exclusively on permanent moral values. As to Ch. B. Brown's personages, they reflect ambivalent author's attitude to the epoch of Mind and religious questions. Usually their religiosity is natural, not restricted by any church directions (Clara "Wieland", Constance "Ormond"). However the religious fanaticism and intention to explain the divine nature by the limited intellectual means of human being lead to terrible disasters in the lives of Brown's heroes.

The novel "The Scarlet Letter" by N. Hawthorne on the ideological and thematic levels displays the number of typological correspondences with the work "Hearty Oksana" by H. Kvitka-Osnovyanenko. In particular it concerns the main personages, their behaviour paradigms and the peculiarities of society's attitude to sinners.

Special attention is paid to the cordocentric tendencies in the writer's works. The authors' anthropological search is rather complicated: on the one hand, human's heart is likely to be good, loving and peaceful, on the other, – the same heart contains impulses that incite people to evil. This is clearly seen in the American writers' works, whereas the declared by H. Kvitka-Osnovyanenko "the life of heart" mainly doesn't contradict with the religious commandments

Key words: comparative typology, moral and ethical concepts, Enlightenment, Puritanism, religious discourse, cordocentrism, moral reflection.

Підписано до друку 24.03.2009 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офс. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 0,9. Друк на резোগрафі.
Наклад 100 прим. Зам. № 15

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
460027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2